

І. Й. МАЛИЙ, д-р екон. наук, професор кафедри політичної економії обліково-економічних факультетів КНЕУ

ВИКЛАДАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ ТА ДОСВІДУ КРАЇН З ТРАНСФОРМАЦІЙНОЮ ЕКОНОМІКОЮ

Актуальність мого виступу обумовлена поширенням серед науковців і викладачів економіки помилкового, як я вважаю, погляду щодо відокремленого існування власне економічної теорії як такої і функціональних та галузевих наук, що становлять, так би мовити, підґрунтя економічної науки. Ми знаємо, що розвиток економічної науки відбувався в двох напрямках: методологічному та теоретичному. Методологічний — це напрям, що відбиває інструментарій дослідження економічних явищ. Теоретичний — наукове віддзеркалення принципів функціонування економіки. Методологія як учення про наукові способи пізнання є предметом філософії, але кожна наука користується відповідною сукупністю філософських методологічних підходів до аналізу свого об'єкта дослідження. Оскільки економіка є вельми складним суспільним явищем, то до її пізнання застосовуються всі методологічні надбання, які напрацювала світова суспільна думка. Цілі та предмет відповідної економічної дисципліни передбачають застосування відповідної методології до формування змісту та методики її викладання.

Зазначимо, що тривалий час вітчизняна економічна наука базувалась на єдиному методологічному підґрунті — марксистсько-ленінському. Як науковий сприймався лише один підхід — діалектичний. В економічній науці визнавався лише формаційний підхід до класифікації етапів еволюції суспільства, а виробництво — як головна та визначальна стадія функціонування економіки. Сьогодні ще можна спостерігати повне відкидання марксизму і визнання лише маржиналізму або навпаки. Є частина науковців, що не готова до сприйняття єдності міждисциплінарних підходів. М. Вебер обґрунтував теорію рівнозначності матеріальних і духовних детермінант у суспільному розвитку. Він ставить в один методологічний ряд економічний, політичний, культурний, освітній, релігійний та інші чинники. Ні матеріальні інтереси, ні ідеї, на думку М. Вебера, не існують ізольовано, одне потребує іншого

як доповнення й завершення¹. Духовність, інформація на сучасному етапі технологічної революції починає витісняти пріоритетність виробництва в прогресі суспільства. На думку соціолога-технократа У. Дайзарда, сьогодення характеризується новою ерою — ерою інформаційної революції, де «основним видом економічної діяльності зі зростаючою мірою стає виробництво, збереження і розповсюдження інформації»². Розвиваючи ідеї М. Вебера, Й. Шумпетер зазначає, що економічна наука обов'язково «має включати чотири основні складові: економічну теорію, економічну історію, статистику й економічну соціологію»³.

Економічна наука настільки складна і суперечлива, що недавном обговорення її предмета та складових дисциплін висуває таку кількість поглядів та дискусій. Колись президент Трумен вимагав у консультанти одnorукого (одностороннього) економіста. А М. Тетчер під час виступу в телевізійній програмі заявила, що всіх без виключення урядових економістів необхідно звільнити. Коментуючи вислів Тетчер, Семюел Бриттан зауважив: «Напади на професію економіста належать до розряду помилок майже категоріальних, навіть якщо безболісно умертвити всіх економістів, то людська допитливість до таких питань, як багатство націй, буми і спади, чому одні багаті, а інші бідні, все одно залишиться, і економісти знову з'являться»⁴.

Викладання економічних дисциплін зумовлено низкою особливостей, які необхідно обов'язково враховувати.

По-перше, в Україні, як і в інших пострадянських країнах, іде активний процес опанування та засвоєння здобутків та досягнень економічної науки, доступ до яких був майже неможливий в ХХ столітті. Шквал різних течій та шкіл в економічній науці захопив нас усіх зненацька, результатом чого є надто безпредметні, схоластичні, а іноді амбіційні суперечки та дискусії.

По-друге, поверхове, догматичне вивчення лише однієї окремої економічної концепції формує у викладачів економіки моністичне сприйняття не тільки всієї багатопланової економічної теорії взагалі, а, що особливо прикро, господарської практики, чим завдає великої шкоди не тільки формуванню еконо-

¹ Макаренко В. П. Критика методологии социального познания М. Вебера // Филос. науки. — 1984. — № 6. — С. 107.

² Новая технократическая волна на Западе. — М., 1986. — С. 344.

³ Шумпетер Й. А. История экономического анализа // Истоки: Вопросы истории народного хозяйства и экономических учений. — М.: Экономика, 1989. — Вып. 1. — Гл. 1. — С. 264.

⁴ Бриттан С. Капитализм с человеческим лицом. — СПб.: Экон. шк., 1998. — С. 31 (399).

мічного світогляду громадян України в умовах економічного нігілізму, а й економічній політиці України. Наприклад, сліпе та механічне застосування до перехідної неринкової економіки України монетарної політики та лібералізації призвело до руйнування організаційно-конституючих підвалин економічної системи.

К. Поланья пропонує розмежувати методологію, що використовується до аналізу ринкової економіки, і висуває особливу методологію для неринкових економік, у тому числі й змішаної економіки, де держава має активну позицію стосовно ринку. Він аналізує неринковий капіталізм під кутом зору соціальних відносин, інститутів державного регулювання, впливу культури та звичаїв на економіку. На відміну від традиційної економічної науки учений закликає відмовитися від абсолютизації постулатів про «економічну людину», заперечує «ринковий менталітет» як такий, що перешкоджає розумінню економічних систем неринкового типу. У результаті складається цікаве враження стосовно вивчення економічних дисциплін у нашій країні. 70 років ми вивчали комунізм, який так і не встигли побудувати, а наразі вивчаємо західну економіку, рівня якої нам ніколи не досягти.

По-третє, нам необхідно навчитись в економічній полеміці уникати упереджених уявлень, побудованих на буденній свідомості, а не на наукових переконаннях, які базуються на узагальненні світової економічної думки. Так, схоластичне та категоричне відкидання «ізмів» на кшталт «капіталізм» чи «соціалізм» є виявом пропагандистського шарахання з боку в бік і не має нічого спільного з економічною наукою. Варто лише звернутись до праць Дж. С. Мілля, А. Маршалла, К. Маркса, П. Самуельсона, Джоан Робінсон, Дж. К. Гелбрейта і багатьох інших, щоб переконатись у доцільності використання термінів «капіталізм вільного підприємництва», «монополістичний капіталізм», сучасної назви «капіталізм з людським обличчям» і т. д. Крім того, нам необхідно «відшліфувати» трактування економічних термінів, сприйняття яких під різним економічним змістом призводить до непорозуміння.

По-четверте, нам необхідно навчитись так викладати економічні дисципліни за формою й особливо за змістом, щоб можна було використати економічні знання для прийняття правильних рішень в господарській практиці. Ідеться, як казали колись, про практичну функцію економічної теорії.

По-н'яте, запропонована схема, на наш погляд, відбиває екуменічний підхід до визначення чинників щодо формування змісту економічних дисциплін. Так, кожна дисципліна має включати досягнення науки з означеної проблеми, тобто нормативну економічну теорію. Другою обов'язковою складовою є позитивна економічна теорія, яка відбиває сприйняті практикою теоретичні висновки нормативної економічної теорії. Сучасні економічні теорії є орієнтиром дальшого розвитку власне економічної науки взагалі й функціональних наук зокрема, а також визначає загальні тенденції майбутнього розвитку економіки. Кожна дисципліна має враховувати досягнення як науки (верхня частина схеми), так і світової практики (нижня частина схеми). Крім того, досить важливим для формування змісту економічних дисциплін у нашій країні є врахування теоретичного надбання й практичного досвіду ринкової трансформації командної економіки інших країн (ліва частина схеми). Права частина схеми характеризує проблеми економіки України, висвітлення яких у вітчизняних посібниках з економічних дисциплін майже немає, а якщо навіть дасться, то лише фрагментарно, без аналізу причин їх виникнення і можливих способів розв'язання.

Неабияке значення мають й констатуючі детермінанти (див. схему), які, окрім нормативної та позитивної економічної теорії, включають суб'єктивізацію розвитку сучасної економіки (сьогодні економіка вже більш суб'єктивна ніж об'єктивна), асиметричність інформації (неоднаковість в одержанні інформації, що перекручує достовірність наших уявлень про економіку), дуалізм економічних явищ (тобто кожне економічне явище може виступати у двох економічних вимірах чи значеннях, наприклад, у держбюджеті доходи є витратами), взаємозв'язок між дисциплінами тощо.

Математизація економічних дисциплін. Сліпа абсолютизація ролі математичних методів в економіці веде до вихолощування самого предмета економічної дисципліни та якісних характеристик соціально-економічних процесів. Економічна система — це не парова машина і не мікропроцесор, а набагато складніший за людину організм, де тисячі тисяч чинників природничого, політичного, соціального, історичного, психологічного, ментального тощо характеру постійно діють і взаємозамінюються, які ні математично, ні механічно точно відобразити неможливо. Відомо, що сьогоднішнє використання математики в економіці започатковано маржиналістами (Вальрас, Джевонс), однак відомо й

те, що маржиналізм був описаний і без математичних прийомів (австрійська школа — Менгер, Візер).

Аналітична техніка маржиналізму, його інструментарій мали революційне значення для доступного пояснення складних економічних явищ. Математика — це лише інструмент пояснення, а не віддзеркалення дійсних закономірностей і взаємозв'язків. Шмоллер підкреслював, що в суспільних науках немає місця для математики, бо реакція людської психіки являє надто складне завдання для диференціальних обчислень. Якщо політична економія успішно встановить необхідні наукові зв'язки з етикою, історією, соціологією та політичною наукою, зазначає Шмоллер, тоді вона дійсно перетвориться в домінуючу суспільну науку.

Наведемо два екстравагантні приклади. Перший — простий. Ленін казав, що соціалізм є радянська влада плюс електрифікація всієї країни. Електрифікація, виходячи з формули, дорівнює соціалізму мінус радянська влада. Другий приклад — складніший. Це формула Фішера $MV = PQ$, де V — швидкість обігу грошей, M — маса грошей, PQ — зростання валового національного продукту з урахуванням динаміки ціни P та фізичного обсягу товарів Q . У літературі часто обсяг Q визначається математично: $Q = MV : P$ (як добуток маси грошей на швидкість, поділений на P), що суперечить економічній логіці, бо зростання обсягу ВВП можна досягти в цьому разі за рахунок збільшення грошової маси і зменшення цін.

Джон Гелбрейт, характеризуючи сучасність, доходить висновку: «Як загальне правило загальна приватизація сьогодні так само неприйнятна, як і соціалізм. Існує велика галузь господарської діяльності, в якій роль ринкових механізмів не підлягає сумніву і не має оспорюватись; але є й не менш широка, постійно зростаюча в міру підвищення рівня економічного добробуту галузь, де послуги і функції держави або жорстко необхідні, або уявляються надто доцільними із соціального погляду. Тому приватизація як основний напрям державної політики аж ніяк не краще соціалізму. І в одному, і в другому разі головна мета ідеології — дати можливість уникнути необхідності думати. У справедливому суспільстві у вирішенні подібних питань діє одне головне правило: у кожному конкретному випадку рішення має прийматися з урахуванням конкретних соціальних та еко-

номічних умов. Ми живемо не в епоху доктрин, а в епоху конкретних рішень»¹.

Микола Бердяєв у своїй «Філософії нерівності», від якої він кілька разів зрікався, не раз торкався суті самих революційних подій, ментальності та її значущості для суспільства і кожного з нас. Звертаючись до революціонерів-інтелігентів, він писав: «Вы все, усвоившие себе верхушки западной мысли, но никогда не проникавшие в ее тайники, вы, русские интеллигенты, в которых непросветленная восточная стихия соединяется с поверхностным западным сознанием, вы не способны к акту самосознания, вы бессильны постигнуть тайну России».

¹ Джон К. Гэлбрейт. Справедливое общество. Гуманистический взгляд. Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология / Под ред. В. Л. Иноземцева. — М.: Асадемия, 1999, — С. 231 (640).